

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ
ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ
У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Батуріна Інна Вікторівна

Науковий керівник:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної
та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	8
1.1. Проблема адаптації першокурсників до навчання у ЗВО.....	8
1.2. Смыслові переживання першокурсників та їхня адаптація до студентського життя.....	22
1.3. Мотиваційні детермінанти виникнення самотності у процесі адаптації першокурсників.....	33
Висновки до першого розділу.....	43
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ.....	44
2.1. Процедурно-організаційний перебіг та методи дослідження.....	44
2.2. Емпіричне дослідження мотивів адаптації у першокурсників.....	51
2.3. Програма психологічного супроводу адаптації першокурсників до умов навчання у закладі вищої освіти.....	63
Висновки до другого розділу.....	67
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Із входженням України у новий історичний період розвитку, виробленням стратегічного курсу держави на оновлення усіх сфер суспільного життя особливої значущості набуває проблема адаптації підростаючого покоління. Молодь визначає майбутнє будь-якої цивілізованої країни, тому підготовленість юнаків і дівчат до соціалізуючих впливів – своєрідний гарант стабільності нашої держави на шляху до європейської та світової інтеграції.

Сучасна соціокультурна ситуація актуалізує питання підготовки відповідального, ініціативного, кваліфікованого фахівця, здатного до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного удосконалення. Професійний розвиток особистості майбутнього фахівця починається у закладі вищої освіти, де формуються його професійно значущі якості, інтереси, потреби, творчі здібності, зростає загальний рівень культури. Оскільки здобувач вищої освіти перебуває у складній ситуації знайомства з новими формами діяльності, спілкування, дозвілля, співвідносить власні сподівання з реальністю, формується його ставлення до навчальної діяльності, тому процес адаптації майбутніх фахівців до умов закладу вищої освіти є важливим етапом професійної підготовки.

Пошук шляхів та методів успішної адаптації до нових умов навчальної діяльності є важливою проблемою для кожного здобувача вищої освіти. Спроможність адаптуватися до процесу навчання, подолати труднощі та віднайти своє місце у життєвому просторі є вирішальним чинником для здобуття вищої освіти та професійних навичок.

Проблему формування й розвитку адаптивних характеристик особистості досліджували О. Бондарчук, Н. Колизаєва, Т. Середа; загальні проблеми соціально-психологічної адаптації особистості розглядали Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Виготський, О. Леонтєв; проблему адаптації здобувачів

вищої освіти і молодих фахівців розробляли Л. Балабанова, Н. Коломінський, О. Мороз. У наукових дослідженнях Т. Алексєєвої, Н. Герасимової, В. Демченка, В. Скрипник, І. Соколової значна увага приділяється питанню адаптації першокурсників до умов навчання у закладі вищої освіти.

Проблемам адаптації першого курсу – майбутніх психологів присвячена значна кількість публікацій. Процес підготовки психологів-практиків у вузі розглядався у роботах Є. Альошиної, Л. Базілевської, О. Бондаренка, Ф. Василюка, Ю. Ємельянова, С. Кондратьєвої, В. Панка, Л. Петровської, В. Роздобудько, Н. Чепелевої, Т. Яценко та ін. Ними аналізувалися проблеми адаптації першокурсників до умов навчання, успішність оволодіння програмою підготовки, деякі технологічні питання підготовки фахівців, пропонувались різні моделі структури особистості початкуючого практикуючого психолога, досліджувались умови особистісного розвитку першокурсника – майбутнього психолога-практика.

Аналіз наукової літератури вказує на те, що питання адаптації здобувачів вищої освіти до умов навчання у закладі вищої освіти займає одне з провідних місць у дослідженнях щодо проблем формування особистості майбутнього фахівця. Питанням адаптації присвячені наукові дослідження О. Безпалько, Л. Коваль, Г. Лактіонової, А. Мудрик. Труднощі початкового етапу навчання і чинники, що впливають на процес адаптації у своїх наукових працях розкривали О. Прудська, А. Андрєєва, С. Гапонова, Ю. Бохонкова. Проблеми адаптації здобувачів вищої освіти до навчання в умовах закладу вищої освіти приділяється багато уваги такими науковцями як Т. Алмазова, Н. Герасімова, Н. Жигайло, О. Кочерук. Адаптацію як необхідну умову соціалізації людини розглядають М. Лукашевич, А. Мудрик, С. Пальчевський. Такі вчені, як Л. Красовська, М. Прищак, Л. Гармаш, О. Маріна роблять акцент на важливості адаптації першокурсників до навчання, підкреслюючи те, що успішність перебігу процесу адаптації є запорукою сприятливого розвитку у певному соціумі.

Інтерес до даної проблеми зумовлений тим, що пристосування здобувачів вищої освіти молодших курсів до нових умов вищої школи належить до найскладніших питань сучасної практики вищої освіти, тому що існуюча їхня непристосованість створює значні труднощі в освітньому процесі на перших курсах, а також є причиною їхньої незадовільної успішності, а в деяких випадках і відсіву.

Незважаючи на значну кількість наукових праць щодо проблем адаптації особистості до навколишнього середовища дослідження особливостей адаптаційного періоду здобувачів вищої освіти потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Проблема нашого дослідження полягає в наявності суперечностей у системі підготовки психологів між змістом, формами підготовки та вимогами практичної діяльності з надання психологічної допомоги, що призводить до труднощів у процесі професійної адаптації практикуючого психолога. Вважаємо, що першопричина значної кількості проблем знаходиться ще на першому курсі, тобто на етапі адаптації до навчання у ЗВО. Саме цей спектр проблем і зумовив актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження – визначення соціально-психологічних особливостей ефективної адаптації до навчання у ЗВО першокурсників, тобто вирішення ними адаптаційних завдань психологічної практики на початкових етапах професіогенезу.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що існує прямий зв'язок між успішністю адаптації здобувачів вищої освіти, психологів-початківців та рівнем сформованості особистісної готовності до фахової діяльності, яка значною мірою залежить від успішності процесу адаптування ще на першому курсі навчання в університеті.

Завдання дослідження:

1. Визначити головні особливості адаптації людини, що склалися у провідних теоретичних моделях і концепціях.

2. Окреслити теоретичну модель процесу адаптації першокурсника, психолога-початківця та дослідити рівень адаптованості психологів-початківців до навчання в університеті;

3. Виявити емпіричним шляхом психологічні особливості адаптації першокурсників до навчання у університеті.

Об'єкт дослідження – процес адаптації першокурсників до навчання у ЗВО.

Предмет дослідження – психологічні особливості адаптації першокурсників до умов навчання у закладі вищої освіти.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс психологічних методів: теоретичний аналіз проблеми; якісні методи збору емпіричних даних; комплекс стандартизованих психодіагностичних методик; статистичні методи обробки емпіричних даних.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають загально-психологічні положення щодо професіогенезу особистості, генетичний підхід С. Максименка до аналізу становлення й адаптації особистості на різних вікових етапах життя, концепція гуманізації освіти Г. Балла, концепція професійної освіти практичних психологів Н. Чепелевої та концепція соціально-перцептивної підготовки практикуючих психологів Н. Скотної.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що досліджено процес адаптації першокурсника, психолога-початківця, розширено уявлення і визначено комплекс умов ефективної професійної адаптації психолога на ранніх етапах професіогенезу, серед яких провідною є рівень сформованості особистісної готовності до фахової діяльності.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні й розширенні уявлень про особливості адаптації першокурсників до навчання у ЗВО.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані дані можуть бути використані при вдосконаленні організації процесу професійної підготовки психолога-практика. Особливості адаптації першокурсників до

навчання у ЗВО можуть бути використані в безпосередній роботі з ними в освітньому процесі університету.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти першого курсу факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вибірка складала 75 здобувачів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи відображено в публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2023 р.), на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 21 квітня 2023 р.).

Публікації. Чайковська О.М., Батуріна І.В. Психологічні чинники адаптації першокурсників до умов навчання у закладі вищої освіти. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 15 лютого 2023 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С.36–38.*

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (50 найменувань), додатків. Робота містить 2 таблиці та 4 рисунки.

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-емпіричного дослідження дають підстави для таких висновків:

1. Завдяки аналізу джерелознавчої бази з проблем адаптації особистості було виявлено, що унікальність процесу адаптації здобувачів вищої освіти першого курсу, складність самого адаптаційного періоду невизначеність точних його причин, витоків і наслідків пояснюють той факт, що незважаючи на актуальність і глобальність проблеми ми маємо відносно незначну кількість суттєвих досліджень цього феномену.

2. Адаптація як складний соціально-психологічний феномен визнається вченими-психологами базовим, ключовим поняттям у всьому подальшому професіогенезі особистості. Адаптація першокурсників, які, вступивши на факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи, обрали професію психолога, відзначається низкою специфічних рис. Труднощі зумовлені насамперед тим, що звикання, адаптація до навчання в університеті в них суттєво ускладнюється специфікою обраного фаху – психологією як однією з найскладніших наук сучасності. Сміслові переживання першокурсників є важливим чинником їхньої успішної/невдалої адаптації до навчання в університеті й повинні враховуватися здобувачами вищої освіти старших курсів і викладачами.

3. За результатами емпіричного дослідження вдалось встановити такі основні тенденції: першокурсники обох статей проявляють актуалізовану й загострену потребу в адаптації (80%); вони мають проблеми із самоприйняттям як самоадаптивною ознакою (хлопці – 45 %; дівчата 80 %); прийняття інших як адаптивна ознака є здебільшого на однаковому рівні у дівчат і хлопців (по 60 %); емоційна комфортність відчувається першокурсниками обох статей на рівні дискомфорту, тобто відсотковий рівень дуже низький – 10-15 %.

Мотиваційною тенденцією, що стоїть на заваді повноцінній адаптації першокурсників постають відчуття невпевненості й самотності. Це засвідчує наявність бар'єр, що мають внутрішньо-мотиваційну природу і ускладнюють якісну адаптацію першокурсників до структури навчання у ЗВО.

За шкалою вимірювання самотності UCLA респонденти розмістились таким чином по семантичному полі: критичний рівень самотності – 20% осіб; середній рівень самотності – 61.4% осіб; адаптивний рівень самотності – 18.6% осіб.

Отже, аналіз результатів досліджуваної вибірки за шкалою вимірювання самотності UCLA свідчить про те, що першокурсники відчують стан самотності різної інтенсивності, причому, 20% опитаних переживають самотність у достатньо сильному ступені вираження, що заважає їхній повноцінній адаптації до умов навчання у ЗВО.

4. У відповідності з результатами за шкалою вимірювання самотності UCLA, нами було сформовано дві вибірки. До першої групи увійшли першокурсники з критичним рівнем самотності ($n = 15$, 20%), а до другої – першокурсники з адаптивним рівнем самотності ($n = 14$, 18.6%). Першокурсники з середнім рівнем вираження самотності ($n = 46$, 61.4%) були виключені з подальшого дослідження в зв'язку з тим, що в них проявлялись ознаки як адаптивного, так і критичного рівня самотності.

На другому етапі дослідження за допомогою методики ТМА було встановлено, що в групі першокурсників з критичним рівнем самотності 73.3% осіб мають високий рівень вираження мотиву «СВ» (страх відторгнення) і у 50% осіб виражені обидва мотиви. У групі першокурсників з адаптивним рівнем самотності 85,7% осіб мають нормально виражений мотив «СП» (прагнення до прийняття).

За методикою А. Басса-Даркі в групі першокурсників з критичним рівнем самотності виявлено 66,6% осіб з високим рівнем мотиваційної ворожості. В групі з адаптивним рівнем самотності 64,2% осіб мають високий рівень агресивності.

Проведене дослідження засвідчило наявність високого рівня взаємозалежності між ступенем адаптивності і внутрішніми мотивами особистості.

5. У контексті проблеми адаптації програмою нашого дослідження передбачалося порівняльне вивчення поінформованості студентів-психологів (1 курс –4 курс) стосовно видатних представників вітчизняної і зарубіжної психології та їхнього конкретного внеску в теорію і психологічну практику. Підтвердилося наше припущення, яке полягало у тому, що важливою умовою професійної адаптації та самовизначення психолога-практика виступають його зорієнтованість у просторі сучасної психології, повноцінні адекватні знання теоретичних і «технологічних» засад відповідних наукових парадигм.

Аналіз відповідей респондентів показав, що стосовно персоналій психологів усі групи респондентів виявились краще поінформованими щодо персоналій зарубіжної психології, хоча між групами існують деякі відмінності.

6. Розроблений тренінг спрямований на розвиток саморегуляції, зокрема механізмів усвідомлення і рефлексивності та є системною організацією психологічного супроводу адаптації здобувачів вищої освіти до умов навчання в ЗВО.

7. Загалом, результати дипломного дослідження дають підстави стверджувати, що покращення процесу адаптації серед здобувачів вищої освіти першого курсу залежить від обов'язковості врахування їхніх адаптаційних труднощів у професійній діяльності викладачів університету, практикуючих психологів та від застосування інноваційних розвивальних технологій.

8. Проблема адаптації першокурсників до навчання у ЗВО потребує подальших психодіагностичних досліджень з метою отримання достатньої кількості соціально-психологічної інформації для координування цим складним процесом та для проведення психокорекційної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева І.Н. Взаємозв'язки емоційного інтелекту та характеристик соціально-психологічної адаптації. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. №.12. С.63–67.
2. Асиркіна Г.П. Організаційно-педагогічна структура соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищих закладах освіти. *Проблеми освіти*. 2006. № 44. С. 55–59.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] Київ . : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
4. Бех І.Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2003. 342 с.
5. Блажівський М.І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014 Вип. 1. С. 234–242.
6. Блажієвська С. Особливості соціальної адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. №1. С. 34–37.
7. Борисенко О.І. Психологічна адаптація слухачів-іноземців підготовчого факультету ВМЗ освіти : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.02 / Вінниця, 2000. 244 с.
8. Бохонкова Ю.О. Соціально-психологічна адаптація першокурсників до умов вищих навчальних закладів: монографія. Луганськ: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2011. 199 с.
9. Буяльська Т.Б., Прищак М.Д. Теоретичні аспекти адаптації студентів І курсу до навчання у ВНЗ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buyalska.php>.

10. Буланкіна І.Г. Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації студентів до навчання у ЗВО I-II рівня акредитації. *Вісник післядипломної освіти*. 2013. С. 58–65.

11. Василенко М.М. Особливості соціально-психологічної адаптації майбутніх юристів до навчання у ВНЗ МВС України. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 195–202.

12. Войтюк І.В. Суб'єктивні чинники впливу на мотиваційну сферу і формування світоглядно-ціннісних орієнтацій сільської молоді. *Філософський альманах : зб. наук. праць.*, 2007. № 61. С. 205–218.

13. Ворожбит С.А. Особливості стратегій соціально-психологічної адаптації студентів під впливом почуття довіри. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2013. Вип. 114. С. 30–35. (Серія «Психологічні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_9.

14. Гармаш Л., Коцур Н. Шляхи оптимізації інтелектуального потенціалу студентів-першокурсників при адаптації до навчального процесу в ВНЗ. *Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Медична психологія*. 2009. Вип. 13. Т. 10. С. 20–25.

15. Гладиш М.О. Наукові підходи до проблеми адаптації студентів з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 63. Т. 2. С. 55–58.

16. Галус О.М. Розвиток адаптивних здібностей студентів у контексті неперервної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 1. С. 54–63.

17. Губеладзе І.Г. Сільська молодь у місці: пошук ідентичності : монографія Київ : Milenium, 2016. 235 с.

18. Гущина Т.Ю. Внутрішньоособистісний конфлікт як фактор соціалізації студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 20 с.

19. Демида К.Є. Соціально-психологічні чинники адаптації сільської молоді до навчання у вищих навчальних закладах I та II рівнів акредитації : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05 / Київ, 2021. 213 с.
20. Євдокімова Н.О. Соціально-психологічний тренінг як технологія розвитку особистості студента. *Вісник національного університету оборони України*. Київ, 2014. № 4. С. 211–218.
21. Іванюк І.Я. Проблеми адаптації студентів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2007nov/ivanyuk.php>.
22. Жигайло Н. Психологічні особливості соціальної адаптації студентів першокурсників. *Молодь і ринок*. 2012. №3 (86) С.26–31.
23. Жук С.М. Вплив емоційних факторів на соціально-психічну адаптацію підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. №3. С. 56–58.
24. Казміренко В.П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молоді людини до навчання у ЗВО та майбутньої професії. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №6. С.76–78.
25. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.
26. Конончук В.С. Соціально-психологічні особливості адаптації студентів-першокурсників до навчання у ЗВО. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. № 34. С.131–138.
27. Кравець В.А. Теоретичні аспекти адаптації студентів 1 курсу навчання у вищих навчальних закладах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Психологія і педагогіка. 2010. Вип. 14. С. 186–192.
28. Кривонос О.Б. Організація соціально-педагогічної адаптації студентів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 7 (71). С. 69–799.

29. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ : Знання, 2005. 125 с.
30. Левківська Г.П., Сорочинська В.Є., Штифурак В.С. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти: навч. посібник. Київ : Либідь, 2001. 128 с.
31. Литвинова Л.В. Психологічні механізми подолання дезадаптаційних переживань студентів першокурсників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук. : 19.00.07. Київ, 2004. 17с.
32. Мирончук Н.М. Особливості адаптації студентів вищих навчальних закладів до змінених умов життєдіяльності. Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Ін-т інновац. технол. і змісту освіти МОН України. Київ, 2013. Вип. 79. С. 82–85.
33. Очеретнюк А.О., Лисенко Д.А., Паламарчук О.В., Закалата Т.Р., Керничний В.В. Проблема адаптації студентів-медиків першого курсу до навчального процесу. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2018. № 3. Т. 22. С. 543–547.
34. Педагогіка: навчальний посібник / В.М. Галузяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. Вінниця : РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. 200 с.
35. Пилипенко Н.М. Мотиваційні механізми адаптації особистості сучасного студента до навчальних змін. *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. №8. С.46–54.
36. Плотнікова О. Важливість вивчення індивідуальних особливостей першокурсників у період дидактичної адаптації. *Рідна школа*. 2001. № 10. С. 62–64.
37. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: підручник. Київ : Каравела, 2008. 351 с.
38. Резнікова О.А. Особливості динамічних характеристик адаптаційного потенціалу особистості студента [електронний ресурс]. *Державний педагогічний університет, Слов'янськ*. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/.../20.html

39. Рєзнік Т.І. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів–першокурсників. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. №1. с.21–23.
40. Скотна Н.В. Самовизначення особистості. *Наука і освіта*. 2004. № 6-7. С.277–280.
41. Спіріна Т.П., Зарюгіна Ю.Є. Особливості адаптації студентів–першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 32. С. 182–184.
42. Степаниця С.Л. Соціальна адаптація як невід’ємна складова соціалізації особистості. *Гілея: науковий вісник, збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Київ : ВІР УАН, 2011. 736 с.
43. Стрельцова В.Ю. Соціальна адаптація студентів інституту культури і мистецтв до умов відкритого культурно-освітнього середовища : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед.наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.
44. Скотна Н.В. Самовизначення особистості. *Наука і освіта*. 2004. № 6–7. С.277–280.
45. Трофімов Ю.Л. Психологія: Підручник. Київ : Либідь, 2000. 558 с.
46. Харченко С.В. Феномен адаптаційного стресу та проблеми забезпечення психічного здоров’я першокурсників під час навчальної діяльності у вищій школі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*; серія №12. Психологічні науки: зб. наук. пр. НПУ ім. М. Драгоманова. Київ, 2009. № 26 (50). Ч. I. С. 387–392.
47. Хомуленко Т.Б., Поденко А.В., Фоменко К.І. Тренінгові психотехнології в прорамах психологічного супроводу. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 54. Харків : ХНПУ, 2016 С. 247 – 260.
48. Фальова О.Є., Заїка Є.В. Особливості особистості студентів ЗВО: динаміка від курсу до курсу та зв’язок зі спеціальністю. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. №6. С.69–76.

49. Шахвердова А.П. Психологічний супровід соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі : дис. ...канд. псих. наук : 19.00.07 / Одеса, 2018. 243 с.

50. Швед О.М. Вплив комунікативних особливостей студентів на ефективність навчання у вищому навчальному закладі.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2004. 20с.